

GÖLDEN / GÖNÜLDEN YANSIMALAR:

NASREDDİN HOCA

AKŞEHİR BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI

2025

AKŞEHİR BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI

e-Kitap Serisi

ISBN 978-625-98372-2-2

Yayına Hazırlayan:

Dr.Öğr.Üyesi Kadir ÖZTAŞ

2025

Kitap içeriğindeki yazılar, yazarların görüşleridir. Belediyemiz kurumsal görüşünü yansıtmaz.

İÇİNDEKİLER

Takdim: Ahmet Nuri KÖKSAL

Önsöz: Kadir ÖZTAŞ

- 1. Akşehir Nasreddin Hoca ve Turizm Derneği**
Aytaç DEMİRAY
- 2. Bendeki Nasreddin, Kimliğim ve Özbenliğimin Parçası**
AKPINAR DELLAL, Nevide
- 3. Nasreddin Hoca Eşeğe Neden Ters Bindi ? KİM BİLİR...**
ÇAKIR, Emine
- 4. Akşehir Belediyesi Nasreddin Hoca Evi**
ÇAVDAR, Emre
- 5. Akşehir'in Ulusal Anlamda Bir Bellek Merkezi Olması Konusunda
Nasreddin Hocanın Rolü**
ÇAVDAR, Sevcan
- 6. Adı Gibi Ak Olan Bir Şehir**
ÇELEBİ, Nilgün
- 7. Akşehir, Nasreddin Hoca ve Milli Değerler**
ERDOĞAN, SELÇUK
- 8. Beriye Yol**
GÖKTAŞ, Aydın
- 9. Nasreddin Hoca**
Güçlü, Yüksel
- 10. Akılcı Nezir Nasreddin Hoca**
KELEŞ, Nejdet
- 11. Vakıf Kayıtları ve Coğrafya Ekseninde Hoca'nın Hayatı**
KOÇ, Mehmet
- 12. Şehir'den Şehre Hoca'nın Varlığı**
KOZAK, Metin
- 13. Hemşerim Nasreddin Hoca**
KOZAK, Nazmi
- 14. Herkes Her Şeydir ve Her Yerdedir**
NOGAYLAR, Sennur

15. Seksen Yaşında Bir Akşehir'linin Gözünden

ONGUN, Osman

16. Bilge Bir Kişi

ÖZBAKIR, Erdoğan

17. Nasreddin Hoca ve Kültürel Etkileşim

ÖZDEMİR, Nebi

18. Hoca Nasreddin Şehri Akşehir Gezisi

ÖZDEMİR, Hikmet

19. Nasreddin Hoca Fıkralarında Bağlantısallık

ÖZTAŞ, Kadir

20. Nasreddin Hoca Fıkralarında “Çocuk/Çocuk Ruhların” Eğitimi

ŞENOCAK, Ebru

21. Nasreddin Hoca'nın Gölgesinde Zihinlere ve Kalplere Yolculuk

UYSAL, Soykan

22. Aus dem Bett gefallen (Yataktan Düşmek)

VANELLA, Nevin / STEINBACH, Matthias

23. Kılavuz Nasreddin Hoca

YÜKSEL, Tahsin

Akılcı Nezir Nasreddin Hoca

Nejdet KELEŞ*

1208'de Sivrihisar'ın Hortu köyünde doğar, ihtimal Konya'da medrese tahsili yapar. Konya, Ankara ve Bursa'da imamlık, vaizlik ve gölge kadılığı yapmış tarihsel bir kişiliktir. Her ne kadar Timur'la (1336-1405) ilgili fıkraları olsa da Sultan Alaeddin (1239-1254) zamanında yaşar, onunla da bazı fıkraları vardır. Ahî Evran (ö. 1261), Nasîrüddin Tûsî (ö. 1274), Hacı Bektâş Veli (ö. 1271), Yunus Emre (ö. 1320) ve Mevlânâ C. Rumî'nin (ö. 1273) çağdaşıdır. Konya, Ankara ve Bursa'da imam, vaaz ve kadılık görevlerinde bulunmuş, 1237 yılında Akşehir'e taşınmış ve burada 1284 (Hicri 683) yılında vefat etmiştir. Etrafı açık, kapısı kilitli bir anıt mezarda uyumaktadır.¹ Edebî tür hiciv kategorisine giren fıkraları ve kara mizahı halk edebiyatı kategorisine girmektedir. Fıkraları halk edebiyatındaki sözlü gelenek olan destan, efsane ve türkülerde olduğu gibi ağızdan ağıza aktarıldığı bir süreçten süzülerek günümüze kadar artan fıkra sayılarıyla halk ağzından derlenmiştir. Fıkraları sahih ve bühtan diye ikiye ayrılır. İlk el yazmasının (Oxford Bodleian Kütüphanesi'ndeki el yazması 1570 tarihlidir, 43 fıkra vardır²) kendisinden 286 yıl sonra olduğundan, hangisinin orijinal fıkrası olduğunu bulmak güçtür. İlk toplu taşbaskı fıkra derlemesi 137 fıkra ile Mehmet Tevfik Çaylak tarafından "Letaif-i Nasreddin" adıyla 1837'de yayınlanır. Boratav tüm 32 el yazması ve taşbaskı, baskı kitap derlemelerinde benzer-tekrar-çeşitlemelerle beraber 5532³ fıkra tespiti yapmış, derlemesine 594 fıkra almıştır. En güncel derleme Mustafa Duman tarafından 2008'de yayınlanan "Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası"dır. Türk halkının ve kültür coğrafyasının sevmekten vaz geçemediği bu çağlarüstü bilge halk kahramanının ağzından sonradan üretilen bühtan fıkralarda arzulanan düzen ve aykırı görülen toplumun arkaik bilinçaltı dile getirilmiştir.

Nasreddin Hoca çok yönlü bir bilgidir. Selçukluların kurumsallaştırdığı üniversite (medrese) mezunudur. Hem din hem fen bilimlerini ve felsefede ilerlemiş El Battânî (ö. 929), Farabi (ö. 951), İbn Sina (ö. 1037), İbn Heysem (ö. 1040), İbn Rüşd (ö. 1198), İbn Bâcce (ö. 1139), Bitrûcî (ö. 1190) vb.'nin yetiştiği medrese ekolündendir.⁴ Bu nedenle Hoca fen bilimlerinin de okutulduğu medrese mensubu olarak dinsel anlamda insanları aklını kullanmaya davet eden, orta yol dengeli din anlayışına yönelten Bakara suresi 119 - Nâziât 45 arası 43 ayette işaret edilen bir uyarıcı; nezirdir. Hadiste "Din nasihattir" ve Bakara 44'den Mülk 10'a kadar 49 ayette geçen "akletme" ve "aklını kullanma"nın farz olduğunu, tebliğ eder; uyarır. İmam, kadı, vaaz, oduncu, pazarcı, bağ sahibi, köylü-çiftçi, hayvan yetiştiricisi vb. olarak çalışırken yüzlerce fıkrası vardır. Bu nedenle Nasreddin Hoca fıkralarının çoğu bireysel ve kamu yaşamında aklını çalıştırma ve muha-

1 Konyalı, 1945: 732; Gölpınarlı, 1961: 10; Sakaoglu ve Alptekin, 1980: 32d.; Duman, 2008: 18-25; Erman, 2000: 10-13

2 Boratav: 110

3 Boratav: 68, Yazılı kaynaklar listesi için bkz. Boratav: 108-129

4 Bkz. Sayılı, Sezgin, Saliba, Hunke

keme etmeyi; birey olmayı, menfaatlerini ve haklarını koruyabilmeyi, çalışıp ekmeğini kazanmayı öğretmiştir. Bunun dışında dünyanın ve hayatın gerçekçiliğini öğreten bir eğitmen, nefsi; karanlık sapık İd fazını bilen ve gözlemleyen bir psikolog, insan ilişkilerini iyi tahlil eden ve gözlemleyen bir sosyologdur. Nasreddin Hoca devlet yöneticilerini (kadı ve sultanları), gösteriş ve riyakârlık yapanları, esnaf veya köylü tüm açık gözleri, başkalarını ezenleri, dolandıranları, kul hakkı yiyenleri bir kanaat önderi olarak uyarır. Doğruyu söylemekten, hakkını yedirmeyip misillemeden, hak aramaktan çekinmez. Aşağılanmayı kabul etmez, insanı makam ve mülk nazarından değil kişilik nazarından değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Cehlin, kibrin, softalığın ve haksızlığın karşıtı olan bilge bir nezirdir. Özgüveni ve karakteri sağlam, bilge ve cesur bir halk kahramanıdır. Boş laf ve eylemi “malayani” ile “mugalata”yı hafife ve alaya alır, fazla söze girmez. Bu yüzden uyarıcılık yöntemi fikradır. Bu yazıda sıralanan nezir, sosyolog, eğitmen ve psikolog Hoca'nın sadece nezirlik yönü ele anlatılacaktır.

Nasreddin Hoca aklı kullanmayı uyarın nezirdir.

Nasreddin Hoca 1237'de Akşehir'e yerleşerek, Aziz Mahmud Hayrânî ve Seyyid Hacı İbrahim'in dersleri ve tasavvuf eğitimine girmiştir. Buradan yetişen bir ermiş olduğu söylenir. Ni-yazi Mısırî 18. asırda Hoca'nın 1 fıkrasını, S. Uşşaki (ö. 1782) ve İ. Halveti (ö. 1845) ve diğer tasavvufçular eserlerinde birkaç fıkrasını tasavvuf manasında yorumlamışlardır.⁵ Mevlevi Seyyid Burhaneddin (ö. 1897) ise Burhaniye Tercümesi'nde Hoca'nın 121 fıkrasının tamamını tasavvufa göre şerh etmiştir.⁶ Çoğu şerh gerçek hayatın içinde olan olayları mecazlaşma, teşbih ve intak ile yorumlama yoluyla zorlamadır. Hoca'nın bir medrese/üniversite mezunu olarak ri-yazi bilimlere de sahip bir bilge olduğunu bir Mevlevi gözüyle göz ardı etmesinden kaynaklanmaktadır. Birkaç fıkrasında evliya olduğundan direk veya ima ile bahsedilir (Boratav, F. no 1-4, 161, 270 vd., Duman, F. no 257, 442 vd.). Hoca bu anlamda deli-veli, deli görünümlü bilge Ahmedî Arap ve Şucaî Acem gibi ağzı küfürlü görülse de onları aşan aslında aklı öne çıkartan bir bilgedir. Ebû'l Hayr-ı Rûmî'nin Saltuknâmesi'nde (Saru Saltuk) N. Hoca'dan evliya olduğu ve keramet işaret eden 2 fıkra ilk yazılı belgedir. 1527'de Güvâhî'nin „Pendnâme“sinde 2 fıkra olarak yayınlanır.⁷ Hayır duası istenen bir fıkrasında oğluna şifa isteyen kadına “benim duamın tersi tutar” diyerek Allah'ın hiçbir kula mecbur olmadığı gibi ince bir ders vardır. İnsanlarda her zaman işleyen bir keramet aranmamasını, ancak Allah'ın dilediğinin olduğunu halka öğretir ve uyarır. Ama “bu oğlana şifa verme Allah'ım” (Duman, Fıkra no 443) dediğinde duanın tersi tutunca bu da Allah'ın sevdiği kullarından olduğu ve özel nazla yapılan duasının kabul edildiği anlamındadır. Ölünce eski bir mezara gömülmek ister, vasiyeti tutulur eski bir mezara gömerler. Sorgu melekleri “Münkir ve Nekir gelüp su'âl ederler. Hoca aydur: -Ben eski ölüyün. Bir kat sorulmuşum.” (Boratav F. no 104) diyerek kabir sorgusundan kaçma hilesi, insanlara ölümü hatırlatıp, ahiret sorgusunun zorluğuna işaret eder. Hoca fıkralarında Allah'ın büyük kudretini de anlatır. Hamama götürdüğü bir Arab'ı (Boratav, F. no 200, Duman, F. no 453,) başka bir çeşitlemede bir kara tavuğu (Duman, F. no 266) “dokuz kalıb sabun ile yur; alâ ağarmaz. Hemân: ‘Çok boyacıya râst geldüm; aşk olsun seni boyayana!’ der” (Boratav, F. no 200). Bu Tanrı'nın gücü ve kudretinin itirafıdır. Evliyadan olduğu halk arasında anlatılan ve derlenen bir fikrada ölümünden sonra sandukasına at gibi binerek görünüp, Akşehir'de Cuma'ya gidenleri türbesine çağırır, gidenler geri geldiklerinde camiinin kubbesini çökmüş görürler (Boratav, F. no. 270).

5 Bkz. Güzel, Dervişoğlu

6 Bkz. Türkmen

7 Duman: 54

Tasavvufta her velinin kendine has bir kerameti ve görevi olduğundan yola çıkılırsa Nasreddin Hoca'nın hayatın gerçeklerine işaret edip insanları uyanık olmayı, aklını kullanmayı, akıl ve mantıkla davranmasını ve başkalarınca aldatılmamasını uyardığı ortadadır. Hoca "Hızır ağzıma tükürdü, nefsim şifalıdır" diyene "O yüzüne tükürmüştür" (Duman, F. no 53) diyerek ayrıcalıklı insan (veli, ermiş olma) iddiasını ve bunun söylenmesini tasavvuf ahkâmından olmadığı için reddilmesini uyarır. Bu aynı zamanda halka da aklıyla hareket etmesini ve keramet gibi olağanüstü durumlarını ifşa veya iddia edenlerin peşinden gitmemesini, aldatılmamaları için öğütleyen bir nezirlik; uyarıcılıktır. Hayatın gerçekçi tarafını terk etmenin tüm inananlardan, geniş halk kitlelerinden istenmediği, özünde zaten çok istisna olan tasavvufun kurallarında da vardır. Tasavvuf herkes için mecburi bir eğitim değildir. Bu konudaki otorite kaynaklardan olan İmam Rabbani'nin Mektubat'ında velilik ve keramet peşinde koşanın yalnız bırakılacağı, Allah'ın dostunu sadece kendisin seçeceği ve bunun gizli olduğu uyarılmasına rağmen herkesin bu iddiaya davet edilmesi ve dervişin bunda iddialı olması da işin aslına tezattır. Veli ise zaten gizlidir, kim olduğunu sadece Allah bilir. Bunu niçin de tasavvufta "Her geceyi Kadir bil, her kulu Hızır bil" denir. İnsanların kendilerine özel olarak arınmış, evliya gibi olağanüstü sıfatlar vehmetmesini veya kerameti varsa bunu dillendirmemesi gerektiğini Nasreddin Hoca fıkralarında uyarır, akli ve realiteyi öne çıkarır. Hemen hemen tüm tasavvuf pirlisinde ve dervişlerde insanları dünyadan el çektirme, züht ve takvaya yöneltme, nefsi terbiye ettirme amacı vardır: "Dünyanın faniliği ve aldatıcılığı: Tasavvufta dünya; Allah'tan alıkoyan her şey, imtihan yeri, ahiretin tarlası, fani yer vb. çeşitli şekillerde tanımlanmıştır; Hak yolundan alıkoyduğu için ona gönül verilmemesi ise 'terk-i dünya' terimiyle karşılanmaktadır."⁸ Nasreddin Hoca tasavvuftaki bu esas unsurların hiçbirini halk kitlelerine direk dile getirmediği gibi, aksine yaşadığı dönemin sıkıntıları olan Haçlı Seferleri, Moğol istilâsı, yoksulluk, kıtlık, devlet otoritesini kavbetmişlik nesnel gerçekçiliğinde dünyadan iyice el etek çekmeyi ve metafizik düşünmeyi topluma kapatır. Hoca sürekli nesnel düşünmeye; Allah'ın verdiği akli kullanmaya dikkat çeker. İnsanların kendilerine metafizik anlamlar yükleyip attıkları yalanlarına delil isteme akılcılığını öğretir: Halep'te 60 arşın zıpladım deyip yalan söyleyene "Zıpla hadi, Halep ordaysa arşın buradadır" (Duman, F. no 605) der. Hoca din adına metafizik konuların kitleleşmesinin toplumu maddi açıdan tehlikeye atacağını bilir, zira takva ve züht; dünyadan el çekmek toplum ve devlet hayatını bitirir. İşte bu nedenle Nasreddin Hoca Selçuklu'nun yıkım zamanları insanları daha fazla dua, ibadet ayrıntıları ile uğraşıp meleklerin cinsiyetini merak etmekten ve birbirinin özel yaşamlarını ve ibadetlerini takip etmektense dünyanın gerçekleriyle yüzleştirme gibi bir misyon; nezirlik üstlenir. Bir fıkrasında iki oğlunu da molla yapar, bunlar bir katırı yükleyemeyince "Birini katırcıyla değişelim, Kime iki molla lazım" (Duman, F. no 1197) diyerek, toplumda dengeli meslek erbabı olması gerektiğini, "Neden herkes farklı yönlere gider?" diye sorulunca da "Herkes aynı yöne gitse Dünya devrilirdi" (Duman, F. no 476) demesi toplumsal planlamayı uyarıcı devlet felsefesidir.

Hoca'nın ermişliğinde etrafındaki insanları dinî emirleri yaşaması için uyarmak yoktur, zaten yeterince dindar olan Orta Çağ Türk insanının Selçuklu döneminde devlet olarak batışını zühdün ve takvanın kurtarmadığının farkındadır. Haçlı Seferleriyle yıpranmış Selçuklu Devleti, Moğol istilâsı ile yıkılmış, istila edilmiştir. Fıkraları hayatın ve istiklalin akıl ve mantık ile sağlandığı, her şeyin bir sebebi olduğu; dünyanın ve evrenin belirlenmiş bilimsel temel fizik, kimya, biyoloji kanunlarıyla ayakta durmasının Sünnetullah olduğu gibi her olayın da bir sebep sonuç ilişkisine dayandığını uyarır. Bu nedenle dünya işleri ve insanlar arasındaki ilişkilerin akıl çerçeve-

sinde mantıkla yürütülmesi gerektiğini vurgular; akılcılığın neziridir. Bireysel hakların korunması, güç erklerine karşı da cesurca hakların savunulması gerektiği ve dinin diğer insanların hakkına saygı duymak demek olduğunu, ibadet ve imanın ise gizli olup esasını yalnızca Allah'ın bildiğini işaret eder. Bu nedenlerle fıkralarının ve felsefesinin merkezinde dünyadan el etek çekmek yoktur. Kimsenin sırtından kazanılmadan maişetin helal yoldan sağlanması gerektiği, kimseye yük olmak, kimsenin hakkını yememek ve kamu görevlerinde ehliyet aranması, rüşvet ve irtikâp reddini nezirlik Hoca'nın vassıdır. Dinsel konulardan üzerimize vazife olmayan şeyleri düşünüp dert edinmek yerine etrafımıza ve çevremize duyarsız kalmamayı uyarın Hoca şu fıkrada bunu dile getirir:

“Hoca merhum talebeliğinde bir kasabaya cerre gidüp câmi-i şerifte va'z eylediği esnâda bil-münâsebe Hazret-i İsa aleyhisselâmın dördüncü kat gökte bulunduğunu söylemiş. Câmi'den çıktığı esnâda ihtiyar bir kadın yanına yaklaşır: -Cânım Efendi hazretleri! Derste bir nokta pek ziyâde merâkımı mûcib oldu. Hazret-i 'İsâ aleyhisselâmın dördüncü kat gökte bulunduğunu söylediniz. 'Acebâ iki gözüm orda ne yer, ne içer idi? diyince Hoca'nın tepesi atıp demiş ki, -Be haddini, vâzifesini bilmez kadın! Ben şuraya, memleketinize geleli ay oluyor. Bir gün olsun şu zavallı hoca 'acebâ ne yer, ne içer? diye sormadınız. Şimdi benden tâ dördüncü kat gökte Tanrı ziyâfetinde bulunan, her gün türlü türlü Cennet ta'amlarıyla beslenen kocaman bir zât-ı şerifi mi soruyorsun?” (Boratav, F. no 535 -Bahâ'î, s. 181 / SK, Âsım Bey).

Bu etrafımıza ilgisiz olmamayı öğütleyen fıkrada yanardağın depremi işleyen bir fıkrası ise topluma tedbir amaçlı nesnel uyarıdır. Misafir olduğu handa odasında tavandan “korkunç korkunç çatur çatur bir şeyler” işitince odabaşına “Bir usta getir de şunu iyice bir mu'âyene ettir” dediğinde, “odabaşı gülerken Telâş etmeyiniz Efendim! [...] -Siz hocasınız; elbette bilirsiniz bütün eşya gibi Cenâb-ı Rabbil-'alemînni tespih ederler, diye mugalata ile /.../ Hoca demiş ki: -İşte ben de ondan korkuyorum ya. Böyle tesbîhi, tehlîli artıra artıra yâ, nihâyet, vecde gelüp bir gece ansızın secde-i istiğraka kapanırsa?...” (Boratav, F. no 585, Bahâ'î, s. 256 / ASK). Binaların sağlam yapılması konusunu uyardığı bu fıkrada halktaki tedbirsizliğe kinaye ile uyarı vardır. Bir deprem kuşağı olan Anadolu'da depreme dayanıklı bina yapılmasını ve eşyanın tabiatında olan esaslara göre tedbir ve kontrolün yapılmasını uyarmıştır. Çürük binalarda yaşayıp tevekkül etmenin ölümcül yanlışlığını dile getirmiştir. Hoca evrenin yasalarının fizik, matematik, biyoloji ve kimya gibi maddi kanunlarla durduğunu, akledemeyen; tedbiri nesnel evren yasalarına akıl, mantık ve bilim yoluyla sistemleştiremeyen toplumların varoluşsal zararlar göreceğini uyarmıştır. Dünya ve insan problemleriyle başa çıkmanın ancak toplumsal ve bireysel akıl yürütmekle, akletmekle olduğuna işaret eden bu tür fıkraları akılcılığı işaret eden bir nezirliktir.

Hoca çuvaldızı kendine de batırır. Bir gün kerametim var “şu dağı yürütürüm” diye övününce, hadi yürüt derler, diler yapamaz, dağa doğru yürümeye başlar ve sorulunca da “Dağ yürümese abdal yürür” (Duman, F. no 677) der. Bu fıkrada metafizik güçleri olduğunu yayan insanların ya yalancı ya da kerametın her zaman tasavvufta gerçek dervişin elinde olmadığı manasına gelir. Allah dilemeyince hiçbir insan hiçbir olağanüstü işe vakıf olamazı öğretir. Bu nedenle kimseye olağanüstü güçlere vakıf gözüyle bakılmayıp akıl ve ızanla sosyal yaşamı paylaşmayı başkalarınca kullanılmamak için uyarır. En doğru yol tabiatın da yaratıldığı fen ve akıl kurallarına uygun yaşamayı tercih ederek dünyada rezil rüsva olmamaktır. Bu anlamda başka bir fıkrası da “Hoca bir gün kasâvet ile gelürken bir karuya rast gelür. -Hay Hoca' nereden gelürsin? der. Hâce aydur: -Nerden gelsem gerek? Cehennemün dibinden gelürüm, der.” Kadın ağlayarak “Hiç benim oğlumu anda gördün mi? der. Hâce ayıtdı: Gördüm. Borçlu olmuş; Cennet kapısında bakla satar.” Kadın

borcunu sorar, 1000 akça der. “Devletlü” birinin karısı olan kadın bunu Hoca’ya verir: “İşte bin akça ve bir kat çamaşır” deyip Hoca’ya verir. Kocası geldiğinde durumu anlar ve atla Hoca’nın peşine düşer. Hoca bunu anlayınca vardığı yerdeki değirmenciye “Şu gelen çavuşu gördün mü? Seni asmağa gelir” der, elbiselerini değirmenci ile değiştirir ve adama ağaca çık saklan der. Adama da göz ucuyla değirmenciye işaret edince “değirmenciye Hoca kıyâs edüp, atın, donın Hoca’ya teslim eyledi ve yukarıya çıktı. Hemân Hoca herifün esbabını giyüp atına binüp karşı durup: -Hay Ağa! Sana benzer miyim! deyüp revâne oldu.” Değirmenci adamdan korkup kendini aşağı atıp ölür. “Devletlü” adam da “baş açuk, yalın ayak esbâbı yok eve geldi. Karısı: -N’eyledün? dedi. -Vardım, Hoca’ya buluşdum. Haber aldım. Gerçek imiş. Atı, donı ben de gönderdim, dedi” (Boratav F. no 183). Bu fıkra kendisine velilik taslayıp olağanüstülük atfedene aklını kullanmayıp inanan saf insanların aldatılacağını uyardır. Akla uygun olmayan olağanüstü şeyleri ermiş sandığı insanlarda beklemenin zararını ortaya koyar.

Malayaniye; boş söze, mugalataya ve softalığa karşıdır. “Hoca’ya derler ki: -Hoca! Keçi kurban olur mı? Hoca aydur: -Ben etdim, oldu.” (Boratav F. no 333, Berlin IV, Duman, F. no 423) demesinde, bildik şeyi sormak gibi “malayani” şeylerin cevap meşakkatini üzerinden atmak yanında, bilinen dini ritüelleri tartışma konusu yapmayı da alaya alır. Meşhur fıkraları “destiyi kırmadan akıbetin vehâmetini göstermelidir” (Boratav, F. no 540, Bahâ’î, s. 219 / SK, Gıyâsed-din), “bindiği dalı kesen”in düşmesinin fizik yasası kesin olduğu (Duman, F. no 434), “parayı veren düdüğü çalar” (Duman, F. no 463) vb. fıkraları akletme ve tedbir almayı uyaran tipik örneklerdir. Nasreddin Hoca akıl yürütme, aklını kullanma, bilim ve çalışma şiarına nezirdir. Müslüman toplumları teslimiyetçilik ile kaderciliğe iten yaygın görüşün aksine ibadet ediyorum, dua ediyorum diye Allah beni ve her şeyimi korur inancından ziyade aklını kullanmaya, tedbir almaya ve çalışmaya davet etmektedir. Şu fıkra da bu durumu özetler: “Birisi Akşehir gölünde gusl edecek olur. Orada bulunan Hoca Efendi’ye: ‘Gusül esnâsında ne tarafa döneyim?’ dedikte Hoca merhûm. ‘Elbisen ne tarafta ise o tarafa dön’ demiştir” (Boratav, F. no 515, Bahâ’î, s. 150 / SK, Muhlis). Onda keramet nesnede değildir; “Azerbaycân avâmından bir İranlıya Fârisî bir mektub gelmiş,” adam bunu Hoca’ya okutmak istemiş. Hoca bunun Farsça olduğunu görünce başkasına okut der ancak adam “Be adam! Fârisî bilmezsin; okuma bilmezsin; o surette hocayım diye bulgur dibegi kadar kavuğunla, değirmen taşı gibi sarıgınla kendini niye meydâna atıyorsun? demekle Hoca kızarup hemân kavuğu başından, binişini sırtından çıkararak önüne koyup: -Eğer kavukla, binişle okunursa, haydi! Sen giy de mektubun iki satırını oku bakalım! demiştir” (Boratav, F. no 459, Bahâ’î, s. 225/ASK). Bununla eşya ve nesnenin nitelik olmadığı, öze bakmak gerektiğini uyarır.

İnsanların paraya ve mala düşkünlüğünün bir realite olduğunu da şu fıkrasında açığa vurur: “Nasreddîn Hoca’ya -Bir suhte suya gark oldı; nice çıkaralum? demişler: Hoca ayıtmış: -Hiç birinizde bir taraklık, ya’nî akça kesesi yok mı? Gösterün; içinde akça var sanur, gelir çıkar, demiş” (Boratav F. no 49, Groningen no 17). Damdan düşünce ayağını ağırtır, yârenleri gelip hatırını sorunca “Hoca ayıttı: -İçinizde hiç damdan düşmüşünüz var mıdır? Anlar ayıtdılar: hayır yokdur, dediler. Hoca ayıttı: -İmdi siz benim hâlimden bilmezsiniz der” (Boratav F. no 250, Duman, F. no 394). Bu fıkrada empatinin deneyimle olduğu gibi bir akıl yürütme olduğu gibi danışılacak kişide bilgi, tecrübe ve ehliyet aranması mantığı vurgulanır. “Göle maya çalışıyorum” (Duman, F. no 484, 563) derken akla, bilime aykırı iş yapmakta görülmekte, ancak iş yapmadan sonuç elde etmeyi ümit etmemeyi salık verir. Bunun yanında getirimli olmayan yatırımlardan kaçındırır: “İrmak kenarına çeşme yapılmaz” (Duman, F. no 493). Sağlıklı yaşamın reçetesini ilmî şekilde

anlatır: “Hoca bir gün demiş ki: ‘İlmi-i tıbbın hulûsat ul-hulâsası şudur: -Ayağını sıcak tut, başını serin. Yemeğine dikkat et, düşünme derin” (Boratav F. no 566). Bu tavsiyeler bugünkü modern tıp biliminde de tavsiye ana önleyici unsurlardır. Peyniri çalınınca çeşme başında bekleyerek “Zâhir peyniri yeyen suya gelir, der” (Boratav F. no 197, Duman, F. no 303). Bu fıkrası en çaresiz zamanda bile akla en uygun mantıklı çözüm aramayı öğütler.

İnsanların riya, göstermelik ibadet, malayani, mugalata söylem ve eylemlerini hicivler. Çuvaldızı kendine de batıran bir bilge ve akılcı bir adamdır: “Zâhir bir cemâ’tun imâmı ossura ol cemâ’ata sıçmak lâzım gelir” (Boratav, F. no 142, Duman, F. no 245) diyerek halkın örnek aldığı kişilerin özellikle din görevlilerinin ve tasavvuf yolunda olanların daha dikkatli olmaları gerektiğini uyarır. Toplum sorunlarının kaynağını kötü ve ehil olmayan yöneticilerden bilir. Sürekli halktan beklediği dürüstlüğü en fazlada kendi meslektaşları olan imam, vaaz, kadılar ve Timur’dan bekler. Mahkemede kadıların aldığı rüşveti fıkralarında ifşa eder: Hoca’dan altı toprak üstü bal desti rüşveti alıp istediği hücceti verdikten sonra akşam evde hileyi anlayan kadı muhızirle “Dünki hüccet yanlış gönderilmiş. Göndersin veya getürsin; gayrısın yazalım” haberini salınca, “Hoca aydur: -Var Efendi’ye benden selâm eyle. Hüccet sahîh olmuş, aslâ hüccetde yanlış yok. Ancak yanlışlık var ise yine baldadır, demiş” (Boratav F. no. 243, Duman, F. no 318). Liyakat ve ehliyetin bozukluğuna işaret etmek için o dönem mahallî yöneticilik görevleri de olan kadıları sık sık “eşek” yerine koyan fıkraları vardır. Kaybolan eşeğin kadı olmuş dediklerinde buna dünden inanmış görünüp, karısına “Eşeğim kâdî olmuş. Varayın, bana nâ’ibliğin vere mi? demiş” (Boratav, F. no 93). Hoca kadılardan sorumluluk bekler. Bir gün kadının yanına ziyarete gider, davada karşılıklı oturan iki komşu bir köpeğin damdan atlarken sokağın ortasına pisleyince, kim temizleyecek davasında kadı görevi Hoca’ya verir, Hoca kadının yanında karar alır: “Ol bâd-ı havâdur. Anda sizün ne dahlunuz var? Ol Kâdî Efendinündür, demiş” (Boratav, F. no 132). Bu fetvası-kararı kamu görevinin çok ayrıntılı sorumluluklarına işaret eder. Kadının yanında, kendisi de bir kadı olmasına ve kendi menfaatine de aykırı olmasına rağmen çekinmeden bu kararı alması ve söylemesi Hoca’yı halk kahramanı nezir yapan şeylerden biridir. Kadılar eskinin mahkeme başkanlığından öte görevleri olduğundan yerel mülki amir sıfatları da vardır ve Hoca’nın onlarla hak arama mücadelesi çoktur (Boratav, F. no 43, 57, 93, 182, 106, 502 vb. diğer 32 fıkrası kadılarınla ilgilidir⁹). Bu hükmünü verirken idarecilerin her türlü olumsuz kamu olayında önlem alma, değilse sorumluluk gereği mesuliyeti üzerine almayı hatırlatarak, Karakuşî hükümler veren kadıları ve hatta sultanları (Alaeddin ve Timur) korkusuzca uyarır, onları rezil eder, alaya alır veya eğlendirip yumuşatarak halka daha fazla zalimlik yapmalarına (Timur) engel olur. İnsanlar arasındaki ideal eşitliği savunur. Bu yüzden Hoca’ya çoğu insanın siyasi erklerle baş eğdiği ve el etek öpüldüğü Orta Çağ krallık sistemindeki bir toplumda gıpta edilir.

Diğer yandan fıkraları komiğin ana esası olan” yapılamayanı yapmak, söylenemeyeni söylemek” tezine uygundur. Riyakârlığa ve haksızlığa tahammül edemediğinden başı sürekli sultanlarla, kadılarınla ve ikiyüzlü insan kitleleriyle beladadır. O hayatın esasen her alanında olan sosyal bir insandır. Aynı zamanda bizzat nefesine şehvetine yenilen biri olmakla, ne derviş ve tasavvufçu ne de din âlimi ve fıkıhçısı olmanın insanı insan olma özelliklerinden ila nihayet ayıramayacağını gösteren biridir. Hammer ona „Don Kışot“ der.¹⁰ Hoca Havana/Kuba’ya dek tanınan bir Don Kışot’tur batılının gözünde. Bu nesnel değerlendirmeden fazla biridir. Mistik yönleri yanında insanda akli önceleyen biridir. Eşeğe ters binmesi tedbir almayı öğretir; tedbirle “arkasını görmek”

9 Bkz. Gedikli

10 Keleş: 31

veya “sizin yüzünüz benim enseme gelür” diyerek insanlara saygıyı uyaran mecazi bir öğretilidir (Duman, F. no 192, 494, Boratav F. no 55). Hoca yüzüğü evde kaybedip dışarda ışıktaki aramasını soran eşine: “Evin içi karanlık ve taşra aydınlık. Bolay ki bulam demiş” (Boratav, F. no 255). Kendi kendine konuştuğunda soranlara “Akıllı insanla sohbeti severim” (Duman, F. no 1403) diyerek akli ve akıllı insanla dost olmayı değerli görür. Başkalarının sözüyle hareket edenin sonunun kötü olacağını da vurgular; Zira subaşının eşeği kaybolunca adamları bağına giden Hoca’dan arada eşeğe bir bak oralarda sen de türkü söyleyerek eşeği arar gibi yapınca, onlar “-Bu ne biçim eşek arayış, deyince Hoca: -İl ilin eşeğini türki çağıra çağıra arar, demiştir” (Boratav, F. no 446, Bahâ’i, s. 193/İz.P). Bir gün eşeğine at derler, Hoca inanıp binince de attan düşer: “Ben bilirdim de beni bana koymadılar, der” (Duman, F. no 400). Bu fıkrasında kişinin el aklıyla iş yapmaması ve kendi özgüvenine, bilgisine güven uyarılır.

”Mücadelenin en emvali hükümdara bir haksızlığı söylemektir”i uygular. Bunu en gaddar sunulan Timur’a yapar (Duman, F. no 1006, 1201, 1209, 1213, Boratav F. no 320, 324, 326, 553, 556 vd.). Timur’a yaptığı zulümler dolayısıyla peştemalı kadar “60 akçe” değeri olduğunu hamamda yüzüne söyler (Boratav F. no 181/1). Hoca çalışma ve üretmenin gücünü de uyarıp vurgular: “Nasreddin Hoca’nın müsâfir olduğu köyün ağası: -Hoca! Padişâh mı büyük çiftçi mi? demekle Hoca demiş ki: -Elbette çiftçi büyük. Çiftçi buğday vermese pâdişâh acından ölür” (Boratav, F. no 564, Bahâ’i, s. 236 / ASK). Bu fıkrada Hoca tarım ve hayvancılık üretiminin hayati olduğunu vurgular ve üretmeyen insan / toplumun sıfatı, gücü ne olursa olsun hayatta kalamayacağını uyarır. Sultan Alaeddin huzurunda 3 keşişi Müslüman yaptığı fıkrası astronomiyi işler. Tartışmada birinci keşiş Dünya’nın merkezini sorduğunda “İşte dünyânın ortalığı eşeğin nalının altıdır” der. İkinci keşiş gökyüzündeki yıldızların sayısını sorduğunda: ”Eşeğimün arkasında ne kadar kıl var ise o kadardır” der “Neden mâ’lum?” deyince de “Eğer inanmazsan gel, eşek üstündeki kılı say” (Boratav F. no 155, Duman, F. no 76) der. Astronomiyi medrese (üniversite) mezunu bir Selçuklu kadısı olarak 8-16. asırlar arası İslam medreselerinde okutulan fünün derslerinden bilmemesi mümkün değildir. Kısmen astronomi bildiği ortada iken, bu tür ispatlanamaz konulara girmemesi de akli mantığı öne çıkarmasındandır. Herkese bildiği kadar akli izanıyla soru sorması ve konuşması gerektiğini öğretir. Çağdaşı Mevlana’nın “Sen ne kadar söylersen söyle kişi akli kadar anlar“ veczinin türevidir. Bu keşişlerin bilinmesi bugün dahi imkânsız sorularını absürt bir tarzda cevaplaması da Dünya ve evreni araştırmaya teşvik kasıtlıdır. Hoca merak ettirerek bilimi teşvik eden çağlar üstü bir nezirdir.

İnsanların yararını ve hayatta kalmasını önceler: Hoca bir gün Kızılırmaktan eğilip su içemez, köylü kızı testisinden su verince nehre döner ve “Bak filanum işte su böyle olur” (Duman, F. no 470) der. Burada azamet, büyüklük ve heybet değil insana öncelikle faydalı olan ve lazım gelenin mantıkla akılla öncelenmesi öğretilir. Hizmetin asıl olduğu ve tevazuyu vurgular. Yararlılık esasında öncelikleri dile getirir. Denize takkesiyle tatlı su döküp, “Bak tatlı su nasıldır” (Duman, F. no 350) der. Bu iki fıkrada öncelik insanın temel ihtiyaçlarını karşılamak olduğudur. Yine cüssenin (niceliğin) değil özün (niteliğin) önemi de şu mecaz fıkradadır: Bursa’ya bir işi için giden Hoca hükümet dairelerinde çok uğraşır işi olmaz. Birisi eğer Ulu Cami’de 40 sabah namazı dua edersen dileğin olur deyince, bu haceti için orada 40 gün dua eder işi görülmez. Bir sabah namazında da yandaki Küçük Mescit’e gider dua eder, işi olunca “Hemân Ulu-Câmi’e gidüp büyük kapudan içeriye bağırarak: -Yazık sana! Oğlun kadar olamadın, demiş” (Boratav, F. no 388). Hoca döneminde Bursa Türklerde değildir ve orada camii yoktur. Bu fıkralarının sonradan adına toplumca âdeta bir Nasreddin Hoca ekolü olarak üretildiğine kanıttır. Destan ve hikâye kahramanları

gibi çağlar geçtikçe şahsına uydurulan onun şahsında bazen dinsel bazen siyasi ve içtimai tehlike ve risklerden dolayı egemen dinsel, kültürel, sosyal ve siyasi erklerle karşı Hoca'nın bir kalkan olarak halk bilinçaltında arketipisel konuşturulduğu da ortadadır. Nasreddin Hoca Türk halkına düşünceleri kırmadan incitmeden ifadeyi, sıkıntı ve sorunlardan çıkış yolunu akıllı kullanmakta gösterir. Bu dünyayı reddetmenin akıllıca bir davranış olmadığını uyarır; "Hiç ölmeyecekmiş gibi Dünya'ya, yarın ölecekmiş gibi ahirete hazırlan" hadisini uygular. Uyarıları ayetlerdeki aklını kullanmak, tedbir almak ve çalışmak emirlerine uygundur. Sonuç olarak Nasreddin Hoca bilge bir nezir: uyarıcı olarak halkın metafizik düşüncelerle hayatını şekillendirmemesi, akıl ve mantıkla sosyal ve siyasal nizamı kurması için uyarı yapmıştır. Bugün bireylerin ve toplumların diğerleriyle olan ilişkileri; barışları-savaşları ve uluslararası siyasetin bilim, teknoloji ve (nükleer) silah üstünlüğü ile şekillendiği görülürse Nasreddin Hoca'nın toplumunu ne ile uyardığı ve değeri ortaya çıkmaktadır.

NASREDDİN HOCA FIKRALARININ KATALOĞLANMASI GEREKİR: Hocanın fıkraları tüm el yazmaları ve basılmış kitaplarından toplanıp uluslararası halkbilim kataloglama yöntemiyle kritize edilip standart olacak şekilde numaralandırılmalıdır. Pertev Naili Boratav'ın başladığı ancak yarım kalan "Nasreddin Hoca Fıkra Kataloğu" şu ana kadarki yazma ve baskılardaki benzer veya tek fıkralar; Boratav tarafından sayılan 5532 ve Duman'ın derlediği 1555 fıkra yeni bulunan yazılı ve sözlü kaynaklardaki fıkralarla karşılaştırılıp bir ana fıkra numarası ile varsa alt çeşitlemeleri tasnif edilmeli ve böylece standart fıkra numaralı bir kaynak kitap oluşturulmalıdır. Şu "Türk Halk Fıkraları Kataloğu" ve Nasreddin Hoca adını anmadan anlatılan benzer motifli fıkralar "Milletlerarası Halk Fıkraları Kataloğu" külliyyatı ile de karşılaştırılmalıdır. Hoca'nın fıkraları tarihsel, folklorik-kültürel, sosyo-ekonomik, psikolojik ve edebî tahlile tutmalı, orijinal fıkraları ilk yazmalardan bulunmalıdır. Nasreddin Hoca ve fıkraları ile ilgili tüm dünyada tespit edilen el yazması ve derleme yayınlar ile edebiyat ve sanat eserlerinin birer kopyası bir merkezde toplanmalı ve sergilenmelidir.

*Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Alman Dili ve Eğitimi Anabilim Dalı, Denizli

KAYNAKÇA

Boratav, Pertev Naili, 2014, Nasreddin Hoca, Isık: Ankara

Duman, Mustafa, 2008, Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası, 1. Baskı, Heyamola: İstanbul

Dervişoğlu, Mehmet, 2018, "Mizah-Tasavvuf İlişkisi Bağlamında Nasreddin Hoca Latifelerinin İşlevselliği: Burhaniye Tercümesi Örneği", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2018 Cilt 20 Sayı 2 (479-495), S. 479-495

Erman, Nüzhet, 2000, İpe Un Seren Adam. Nasreddin Hoca, KB: Ankara:

Gedikli, Fethi, 2014, "Nasreddin Hoca Fıkralarında Kadı İmgesi". Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, s.49-60 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Gölpınarlı, Abdalbâki (Hg.), 1961, Nasreddin Hoca, Çizgiler: Abidin Dino, Remzi: İstanbul

- Güzel, Abdurrahman, 1989, "Tasavvufî Halk Edebiyatı ve Nasreddin Hoca". 1. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, 15-17 Mayıs 1989 Ankara, s. 105-122
- Keleş, Nejdet, 2022, Nasreddin Hoca und Till Eulenspiegel. Eine vergleichende Studie über ihre analogen Schwänke. Boy: Denizli
- Hunke, Sigrid, 1965, Allahs Sonne Über dem Abendland. Unser Arabisches Erbe, Fischer: Hamburg
- Konyalı, İ. Hakkı, 1945, Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir, Numune: İstanbul
- Sakaoğlu, Saim/Alptekin, Ali Berat, 2009, Nasreddin Hoca, Atatürk Kültür Merkezi: Ankara
- Sayılı, Aydın, 1997, Orta Çağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri = Türkisch Contributions to scientific work in İslam, (Ed.) Dursun Ayan, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı: Ankara
- Sayılı Aydın, 1990, Bilim Tarihi. Hayatta en hakiki mürşit ilimdir. Gündoğan: Ankara
- Saliba, Georg, 2008, İslam Bilimi ve Avrupa Rönesansı'nın Doğuşu, Butik: İstanbul
- Saliba, George, 2006, "Miladi II. Yüzyıldan Sonra Müslümanların Gezegen Teorileri", İcnd.: Raşid, Rüşdi (Ed.), İslam Bilim Tarihi, (Özgün adı: Historie des Sciens Arabes), I. Astronomi, çev.: Habip Türker, Cemile İpar, Litera: İstanbul, s. 85-160
- Sezgin, Fuat, 2008, İslam'da Bilim ve Teknik, C. 1-5, Arap-İslam Bilimleri Tarihine Giriş, Türkiye Bilimler Akademisi, İBB: İstanbul
- Sezgin, Fuat, 2016, "Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar", Konferans, 27 Mayıs, Süleyman Demirel Üniversitesi, Prof. Dr. M. Lütfi Çakmak Konferans Salonu
- Türkmen, Fikret 1989, Letâif-i Nasreddin

